

Olga Łazarowycz

Przykarpacki Uniwersytet Narodowy

im. Wasyla Stefanyka, Iwano-Frankiowsk (Ukraina)

e-mail: olha.lazarovych@pnu.edu.ua

ORCID: 0000-0002-4130-2959

JĘZYKOWY OBRAZ DROGI W JĘZYKU POLSKIM I UKRAIŃSKIM

Pojęcie językowego obrazu¹ (JOŚ) świata jest centralnym pojęciem językoznawstwa kognitywnego. W polskim językoznawstwie termin JOŚ został po raz pierwszy wprowadzony przez Walerego Pisarka w *Encyklopedii wiedzy o języku polskim* [1978]:

Językowy obraz świata, czyli obraz świata odbity w danym języku narodowym, nie odpowiada ściśle rzeczywistemu obrazowi, odkrywanemu przez naukę. Wskutek tego możliwe jest, że między obrazami świata odbitymi w poszczególnych językach narodowych zachodzą znaczne różnice, spowodowane m.in. różnymi warunkami bytowania danych narodów. Szczególnie wyraźnie j. o. ś. odbity w danym języku przejawia się w systemie leksykalnym: najbardziej rozwinięte słownictwo dotyczy z reguły tej sfery zjawisk, która w życiu danej społeczności odgrywa najważniejszą rolę, i odwrotnie, słownictwo, odnoszące się do zjawisk nie mających większego znaczenia charakteryzuje się ubóstwem. Wskutek tego obraz świata odbity w języku przez pryzmat życia społecznego zawiera element subiektywności... Kontakty między narodami, zwłaszcza w ramach jednej wspólnoty kulturalnej, cywilizacyjnej i społeczno-politycznej, pociągające za sobą zapożyczenia językowe, sprzyjają zacieraniu się różnic między obrazami świata odbitymi w językach tych narodów [Urbańczyk (red.) 1992, 146].

Następnie termin JOŚ został zaadaptowany przez przedstawicieli lubelskiej szkoły lingwistycznej Jerzego Bartmińskiego i Ryszarda Tokarskiego w artykule *Językowy obraz świata a spójność tekstu* [1986]. Od tego czasu pojęcie ustabilizowało się w polskim językoznawstwie kręgu kognitywistycznego, czego wyrazem jest m.in. wydanie w roku 1990 tomu pod tytułem *Językowy obraz świata*, wznowionego w roku 1999 [Grzegorzczkowska 2004, 188].

¹ Językowy obraz świata jest polskim odpowiednikiem niemieckiego terminu *Sprachliches Weltbild*, wywodzącego się z XIX-wiecznej koncepcji Wilhelma Humboldta, przyjmującego, że w języku zawarty jest swoisty ogląd świata, wewnętrzna forma, która pośredniczy między językiem a opisywanym światem. Koncepcję tę rozwijało następnie językoznawstwo niemieckie pierwszej połowy XX wieku, przede wszystkim Leo Weisgerber [1927; 1929]. Niezależnie od nich językoznawcy amerykańscy Edward Sapir i Benjamin Lee Whorf, badając języki indiańskie, stwierdzili uderzającą ich odmierność w stosunku do języków indoeuropejskich i wysunęli hipotezę o zależności języka od kultury i warunków życia.

Teoria JOŚ opiera się na założeniu, że w języku jest zakodowana pewna społecznie uzgodniona wiedza o świecie i że wiedzę tę można zrekonstruować i zwerbalizować w postaci zespołu sądów o ludziach, przedmiotach i zdarzeniach. Wiedza ta jest rezultatem subiektywnej percepcji i konceptualizacji rzeczywistości przez umysł człowieka, ma charakter antropocentryczny, jest zrelatywizowana do języków i kultur [Bartmiński 2012, 229].

Renata Grzegorzczkowska rozumie językowy obraz świata jako strukturę pojęciową utrwaloną w systemie danego języka, a więc w jego właściwościach gramatycznych i leksykalnych (znaczeniach wyrazów i ich łączliwości), realizującą się, jak wszystko w języku, za pomocą tekstów (wypowiedzi) [Grzegorzczkowska 2004, 41]. Ryszard Tokarski definiuje językowy obraz świata jako zbiór prawidłowości zawartych w związkach gramatycznych i strukturach leksyki, pokazujących różne sposoby widzenia i rozumienia świata [Tokarski 1999].

Można się zgodzić z definicją Jolanty Maćkiewicz, że językowy obraz świata jest tylko częścią tak rozumianego obrazu świata i to częścią o dość specyficznym statusie. Jest to ta część obrazu świata, która przejawia się w danych językowych [Maćkiewicz 2004, 194]. Termin *językowy obraz świata* składa się z trzech członów, z których każdy odsyła do innego „wierzchołka” trójkąta semiotycznego: *językowy* odsyła do wyrazów; *obraz* – do wyobrażenia (pojęcia, znaczenia); *świat* – do samej rzeczywistości (choćby to była rzeczywistość tylko wirtualna) [Bartmiński 2012, 238].

Rekonstruując językowy obraz rzeczy i zdarzeń, należy uwzględnić w równym stopniu gramatykę, leksykę, nazwy podstawowe, derywaty słowotwórcze, metafory, frazeologizmy, przysłowia oraz ich tekstowe realizacje, ponieważ u podstaw takiej analizy leży twierdzenie, że dla badań nad JOŚ-em niezwykle istotne są konceptualizacje motywowane kulturowo, które „zostawiają wyraźne ślady” zarówno w leksyce, jak i w gramatyce każdego języka [Filar, Łozowski 2018, 69].

Koncepcja językowego obrazu świata znajduje współcześnie coraz więcej kontynuatorów wśród językoznawców zarówno w Polsce, jak i na Ukrainie.² Wykorzystanie tej koncepcji w slawistycznych badaniach porównawczych może im nadać nowy wymiar poznawczy, a także otworzyć je na dialog z nowymi kierunkami: lingwistyką antropologicznokulturową i lingwistyką kognitywną, a w szczególności – z rozwijającą się dynamicznie semantyką międzykulturową [Bartmiński 2012, 229].

² W językoznawstwie ukraińskim teorię językowego obrazu świata rozwinął Oleksander Potebnia, który podkreślał, że język, którym posługuje się każdy człowiek, ma duży wpływ na formowanie jego myślenia oraz postrzeganie rzeczywistości. Samemu terminu JOŚ Oleksander Potebnia nie używał, lecz posługiwał się terminem *система зображення* (system obrazu). Warto wymienić monografie współczesnych ukraińskich badaczy: [Голубовська 2004; Жайворонок 2007].

Punktem wyjścia opisu i analiz porównawczych w tym artykule jest ogólne pojęcie «drogi». Od wieków droga jest bardzo ważnym elementem kultury. Człowiek od dawnych czasów przebywa w ruchu, podróżuje, przesuwa się. Droga jest więc częścią codziennego życia.

Przedmiotem opisu jest mentalny obraz drogi, czyli pojęcie potoczne zabarwione wartościująco, „koncept”, wyobrażenie utrwalone w potocznym, obiegowym wariacie języka ogólnopolskiego (jak i ogólnoukraińskiego), stojący między wyrażeniem językowym a realnym światem.

W *Słowniku frekwencyjnym języka polskiego* leksem *droga* ma wysoką pozycję na liście rangowej (136) [Kurcz, Lewicki 1990].

Analizując językowy obraz drogi w dwu zbliżonych do siebie językach, w tym artykule zwrócono uwagę na:

- 1) werbalizację pojęcia «droga», tj. określenie jednostek leksykalnych (oraz ich etymologii) poprzez ustalenie, jak jest ono reprezentowane w polskich i ukraińskich słownikach jednojęzycznych (co pozwoliło ustalić granice „narzucone temu fragmentowi świata przez określony język” [Maćkiewicz 2004, 197]),
- 2) całą rodzinę wyrazów, derywaty słowotwórcze od leksemu *droga* i ich semantykę,
- 3) frazeologizmy, przysłowia i inne ustabilizowane połączenia wyrazowe z leksemem *droga*,
- 4) analizę leksemów w tekstach, w których właśnie realizuje się „rozszerzanie semantyki” badanych leksemów, jak też metafory i metonimie, które odzwierciedlają sposób percepcji świata.

Warto dodać, że semantyka jest bardzo ważnym polem badawczym, jeśli wziąć pod uwagę prezentację obrazu świata. Chodzi tu nie tylko o referencjalne znaczenie wyrazów, lecz także o całą warstwę konotacji związanych z określonymi wyrazami. Znaczenie wyrazów oraz istniejące między nimi zależności (pola semantyczne, synonimia, powtarzające się przeciwstawienia leksykalne, antonimy uwarunkowane kulturowo) najpełniej i najbardziej wyraziście przekazują sposób widzenia rzeczywistości przez daną wspólnotę językową.

Badanie przeprowadzono na materiale słowników polskich i ukraińskich, jako źródło posłużyły zbiory przysłów polskich i ukraińskich, a także Narodowy Korpus Języka Polskiego i korpus języka ukraińskiego. Korzystałam także z przeprowadzonych dotychczas badań nad językowym obrazem drogi. Na ten temat powstały niezbyt liczne artykuły, które dotyczyły m.in. analizy nazw drogi [Smyk 2014], profilowania pojęcia «droga» na podstawie idiomatyzmów [Lewicki 1998], konceptu drogi w artystycznym obrazie świata na przykładzie utworów jednego pisarza [Москальчук 2015], językowego obrazu drogi w tekstach poetyckich [Шленьова 2013; Budrewicz 2002; Wilczewska 2008] czy też były poświęcone porównaniu obrazu drogi w różnych językach – angielskim

skim i ukraińskim [Мизин 2020], hebrajskim i polskim [Terminińska, Szarlej 2015].

Leksemy pol. *droga* i ukr. *дорога* pochodzą z języka prasłowiańskiego, a ich współczesna forma powstała – w wypadku języka polskiego w wyniku metatezy bez wzdłużenia samogłoski: pol. *droga* < **dorga* (w połączeniu **tort*), a w wypadku języka ukraińskiego wskutek pełnogłosu: ukr. *дорога* (połączeniu **tort* odpowiada pełnogłos *torot*).

Etymologiczny słownik języka polskiego [Bańkowski 2000, t. 1, 299] podaje etymologię wyrazu *droga*:

‘*via*’ (XIV, dial. *dróga*), **dorga*, og.-słow., ale znaczenie ‘*via*’ rozwinęło się tylko w pln.-słow.; niejasne, sprawę komplikuje homonimia (kilka różnych **dorg* w słow.). Z powodów semantycznych nie można tego sb. wiązać z vb. **dǫg-* (p. *dziergać, dzierzeć*), jak można i trzeba z nim wiązać inne (rzadsze) sb. **dorga* ‘rodzaj wędki albo sieci rybackiej’; pozostaje uznać za derywat sufiksalny od vb. **der-ti* (p. *drzeć*), określający miejsce puste, wąskie a długie, zdatne do przejścia (przejazdu) jako skutek „darcia” roślinności itp., zatem **dhor-g-ā: *dher-* [Bańkowski 2000, t. 1, 299].

Wyraz oznacza również:

‘wyżłobienie, wgłębienie; rowek, podłużny ślad wryty w ziemi, bruzdę wymytą przez wodę, wydeptaną; pas ziemi do chodzenia, jazdy’ – rzeczownik odczasownikowy od ogólnosłowiańskiego **dǫgati* ‘ciągnąć, targać, rwać, drzeć’ z wymianą **r* > **or*; pierwotnie w znaczeniu ‘to, co jest rezultatem cięcia, rwania, darcia – wyżłobienie, bruzda, rowek, podłużny ślad’ > wtórnie ‘trasa, trakt, utorowany, wydeptany, wyżłobiony przez pojazdy na ziemi’ [Słownik etymologiczny języka polskiego online].

Oczywiście nie wszystkie etymologiczne elementy semantyczne zachowały się we współczesnych definicjach słowa *droga*; należy przyjąć, że:

o ile żywe motywacje słotwórcze i semantyczne współtworzą obraz świata zawarty w języku i funkcjonujący współcześnie, o tyle w wypadku etymologii można mówić jedynie o stanie minionym, a więc o odbiciu stanu świadomości z okresu tworzenia się języka [Grzegorzczkova 2004, 44].

W definicji słowa *gościniec*³ – ‘szeroka droga wiejska o nieulepszonej nawierzchni’ [Dubisz (red.) 2003, t. 1, 1055] – (*gościniec* < **gostin-ьць* od **gostina*, ogólnosł. ‘droga główna, publiczna, którą się jeździ w gościnę (tzn. w obce strony) albo z niej przyjeżdża {=**gostinъ potъ*}’ [Bańkowski 2000, t. 1, 462]) we współczesnej polszczyźnie nie przyjął się etymologiczny semantyczny komponent ‘jeździć w gościnę albo z niej przyjeżdżać’. Podobnie etymologia wyrazu *autostrada* – ‘kilkupasmowa droga o bezkolizyjnych skrzyżowaniach, przeznaczona do szybkiego ruchu samochodowego’ [Dubisz (red.) 2003, t. 1, 159]; – fr. *autostrade* [1925], wł. *autostrada* ‘droga dla aut’ [1922], sztucznie utworzone z: *auto* + *strada* ‘droga’

³ Wyraz *gościniec* odnajdujemy w: K. Holly, A. Żółtak, 2001, *Słownik wyrazów zapomnianych, czyli słownictwo naszych lektur*, Warszawa.

(z łac. (*via*) *strāta* ‘droga bita’⁴ (brukowana) [Bańkowski 2000, t. 1, 20]), nie odzwierciedla współczesnego jego znaczenia.

Leksem *droga* we współczesnej polszczyźnie ma 5–7 odnotowanych w słownikach znaczeń.

W *Uniwersalnym słowniku języka polskiego* [Dubisz (red.) 2003, 700–702] słowo *droga* ma 6 znaczeń:

1. ‘wydzielony pas ziemi łączący poszczególne miejscowości lub punkty terenu, przystosowany do komunikacji’: *Do wsi wiodła piaszczysta droga.*
2. ‘trasa, którą ktoś zamierza lub musi przebyć, odcinek przebywanej trasy, odległość, przestrzeń dzieląca kogoś od określonego celu podróży’: *Pojechali okreśną drogą. Podwieźli go kawałek drogi.*
3. ‘podróż, wędrówka, przejście, przebywanie jakichś odległości’: *Odpoczywał po długiej drodze. Od tygodnia był w drodze.*
4. *utr.* a) ‘wszelki szlak komunikacyjny, wszelka linia komunikacyjna; trasa’: *Droga morska, wodna, lądowa. Droga tranzytowa. Otworzyć drogi dla żeglugi;* b) ‘sposób komunikowania się, przekazywania informacji’: *Wiadomość otrzymał drogą pocztową.*
5. *książk.* ‘sposób postępowania, zachowania się, sposób działania, osiągania czegoś’: *To jest najlepsza droga do pozyskania jej przyjaźni. Jedyna, właściwa, słuszna droga (postępowania). Wybrać złą drogę do osiągnięcia czegoś.*
6. *fiz.* ‘długość toru przebytego przez poruszający się punkt materialny’.

We współczesnym języku ukraińskim [Русанівський 2013, t. 4, 410–411] przypisuje się leksemowi *дорога* 7 znaczeń (tłum. własne):

1. ‘pas ziemi, którym jeżdża i chodzą. Pas, który zostaje jako ślad po czymś’.
2. ‘miejsce do przejścia lub przejazdu’.
3. ‘przebywanie w ruchu (idąc lub jadąc gdzieś)’.
4. jako przysłówek *дорогою* (*drogą*); ‘w ruchu, w podróży’.
5. ‘prawidłowy kierunek dla ruchu kogoś’.
6. *przen.* ‘kierunek działalności, rozwoju’.
7. *przen.* ‘życie człowieka’.

Konotacyjne cechy wyrazu pol. *droga*, ukr. *дорога*, są wyrażane w zdrobniałych jego formach: w języku polskim *dróżka*: *W pobliżu domu jest niewielkie skrzyżowanie ulic i jest dróżka prowadząca do lasu* [Narodowy Korpus Języka Polskiego]; ukr. *доріжка, доріжечка, доріженька*: *Глухенька доріжка серед хат покрутилася хуторами: Садок пороста травом.: ні стежки, ні доріжечки: Ой куриться доріженька, куриться, куриться* [Русанівський 2013, 408].

Należy zaznaczyć, że w znaczeniu wyrazu *droga* wyodrębnia się cechy definicyjne i konotacyjne. Odróżnienie tych cech jest trudne, ponieważ granice między nimi bywają słabo wyczuwane przez mówiących i mogą się przesuwać w zależności od sytuacji, rodzaju tekstu, posługujących się słowami ludzi. Wśród cech konotacyjnych wydzielić można także cechy asocjacyjne.

⁴ Droga bita – ‘droga o utwardzonej nawierzchni wykonanej ze żwiru lub tłuczonego kamienia i ubitej specjalnym walcem’.

Leksem *droga* oznacza ‘część przestrzeni’, ma ‘swoje granice przestrzenne’, ‘centrum i peryferie’, nazywa ‘stan powierzchni i materiału’, częściej rozważane w kategoriach funkcjonalnych, reprezentuje przestrzeń z punktu widzenia ‘wypełniania jej poruszającymi się obiektami’. W języku polskim na pierwszy plan wysuwają się znaczenia: 1) ‘pas ziemi łączący poszczególne miejscowości’; 2) ‘pas ziemi przystosowany do komunikacji’, w języku ukraińskim istotna jest przede wszystkim ta druga funkcja drogi: ‘pas ziemi, po którym jeździ się i chodzi’.

Porównawszy definicje słownikowe leksemu *droga*, można stwierdzić, że w obu językach współtworzą je następujące składniki semantyczne: [1] pas terenu, [2] przystosowany do komunikacji a) lądem, b) wodą, c) powietrzem, [3] łączący miejscowości, [4] o utwardzonej nawierzchni, [5] wykonanej ze żwiru lub tłuczonego kamienia, [6] przeznaczona do celów a) poruszania się, b) podróży lub wędrówki, c) jakiegoś postępowania, [7] szukanie drogi a) sposobu porozumienia się, b) dotarcia do kogoś, [8] wybór własnego indywidualnego rozwiązania (chodzić swoimi drogami), [9] wejście/zajście na dobrą/złą drogę. Oczywiście jest, że tę listę można rozwinać, analizując znaczenie „konkretnej drogi”, ważną rolę odgrywa kontekst.

Na oznaczanie różnych rodzajów dróg w języku polskim odnajdujemy takie leksemy jak: *autostrada* – ‘kilkupasmowa droga o bezkolizyjnych skrzyżowaniach, przeznaczona do szybkiego ruchu samochodowego’ [Dubisz (red.) 2003, t. 1, 159]; *szosa* – ‘droga o twardej nawierzchni przeznaczona dla pojazdów’ [Dubisz (red.) 2003, t. 3, 1533]; *magistrala* – ‘główny szlak komunikacyjny lub transportowy’ [Dubisz (red.) 2003, t. 2, 527]; *ścieżka* – ‘wąski pas ziemi wydeptany przez ludzi lub zwierzęta albo specjalnie przygotowany dla pieszych’; *obwodnica* – ‘droga biegnąca dookoła miasta lub śródmieścia, której zadaniem jest odciążenie ruchu w mieście i ułatwienie przejazdu’ [Dubisz (red.) 2003, t. 2, 1097] i in.

W *Słowniku wyrazów bliskoznacznych* [Ludwiczak, Piskadłowa, Tarka-Huczek 2004, 48–49] leksem *droga* ma około 36 synonimów:

droga – arteria: *Arteria wielkomięska*; magistrala: *Nowoczesna magistrala*; linia komunikacyjna: *Międzynarodowa linia komunikacyjna*; trakt: *Szeroki trakt*; gościniec: *Blotnisty wyboisty gościniec*; szosa: *Szosa bita, wyasfaltowana – pierwszej klasy*; autostrada: *Nowoczesna autostrada*; obwodnica: *obwodnica omijająca miasto*; pas: *Pas szybkiego ruchu*; nitka: *Nitka autostrady*; ulica: *Główna, boczna, gwarna, ludna ulica*; uliczka: *Staromiejska uliczka*; zaułek: *Ciasny zaułek*; ścieżka: *Przydrożna, leśna, ogrodowa ścieżka*; dróżka, drożyna: *Polna drożyna*; steczka (gwar); perć: *Górska perć*; miedza: *Iść miedza*; przydroże, aleja: *Aleja parkowa, lipowa*; bulwar: *Nadrzeczny bulwar*; planty: *Planty krakowskie*; promenada: *Nadmorska promenada*; korso: *Szerokie zadrzewione korso*; esplanada: *Reprezentacyjna esplanada*; deptak: *Uzdrowski deptak*; pasaż: *Pasaż śródmiejski*; ciąg: *Ciąg handlowy*; chodnik: *Wyboisty chodnik*; trotuar (dawn.): *Elegancki trotuar*; pobocze: *Pobocze dla rowerzystów*; jezdnia: *Jezdnia asfaltowa, dla ruchu kołowego*; tor: *Tor kolejowy*; przecznicza: *Ruchliwa przecznicza*; bocznicza: *Bocznicza kolejowa*; objazd: *Objazd kolejowy*.

Wielki słownik wyrazów bliskoznacznych [Latusek, Pilarski 2012, 122] wyróżnia pewne grupy nazw odnoszone do poszczególnych zakresów

znaczeniowych *drogi*, korespondujących ze składnikami definicji słownikowej tego leksemu. Taka formuła pozwala zestawić dokładne synonimy, które mają jak najwięcej wspólnych składników semantycznych:

Droga:

- (droga krajowa) ulica, szosa, autostrada; dróżka, drożyna, ścieżka, gościniec;
- (droga handlowa) trasa, szlak, trakt, tor, linia;
- (droga do przebycia) odległość, odcinek, dystans;
- (być w drodze) podróż, wędrowka, jazda; wędrowanie, podróżowanie;
- (załatwić coś drogą dyplomatyczną) sposób, postępowanie, metoda.

Oprócz tego do każdego z wymienionych wyżej wyrazów możemy znaleźć w tym słowniku ciągi synonimiczne. Każdy ciąg synonimiczny zawiera wyrazy, które mają pewne wspólne składniki semantyczne [Latussek, Pilarski 2012, 122]:

autostrada – trasa szybkiego ruchu, arteria, droga główna, prosta droga; **obwodnica**, magistrala, linia komunikacyjna, szosa; **ulica**, aleja, bulwar, promenada; **trakt**, gościniec, korso, esplanada; **jezdnia**, twarda nawierzchnia, asfalt, beton. Możemy tu wyodrębnić pary słów: autostrada – trasa szybkiego ruchu; autostrada – obwodnica; autostrada – ulica; autostrada – trakt; autostrada – jezdnia; **szlak** – (szlak turystyczny) – droga, trasa, trakt, linia komunikacyjna; **ścieżka** – dróżka, ścieżyna, drożyna, dukt, miedza; ścieżyna, dróżka, drożyna, steczka, dukt, miedza; **uliczka**, przecznica, bocznicza, droga podporządkowana, objazd, obejście, dojazd, dojście, podjazd; **pasaż**, ciąg spacerowy, planty; trotuar, chodnik, pobocze; **zaulek**, labirynt, meandry, bezdroża, wertepy, manowce, przydroże; **przejście**, tunel, przeład, przesmyk; **przejście dla pieszych**, pasy, zebra; **skrzyżowanie**, rondo, krzyżówka, rozdroże, rozstaje, rozstajne drogi, rozwidlenie, rozgałęzienie, rozjazd; **bruk**, brukowiec, żużel, szuter, piach, piasek, nieutwardzona nawierzchnia; **chodnik** – (chodnik w parku) trotuar, ścieżka, dukt, deptak, aleja, alejka, promenada.

Każdy ciąg synonimiczny ma swoje cechy inherentne, takie jak np. budowa, kształt, forma, materiał, i cechy relacyjne, czyli wynikające z relacji danego obiektu do człowieka (przeznaczenie, możliwość wykorzystania, funkcja itp.).

W języku ukraińskim wyraz *дорога* (w pierwszym i drugim znaczeniu) tworzy związki synonimiczne z takimi wyrazami jak *путь, шлях, траса, тракт, магистраль, шосе, стежка, стежина*, poetyckie *тропа*, rotoczne *гостинець*, rzadkie *манівци* (albo *манівець*), a także wyrazy motywowane formą wewnętrzną – *путівець, простець, кам'янка* [Бурячок 1999]. Synonimy tworzą połączenia tautologiczne *шлях – дорога, путь – дорога*, metaforyczne *путь – доріженька* [Москальчук 2015].

W języku polskim wyraz *droga* może przeciwstawiać się innym wyrazom: *droga – bezdroże, droga – lot, droga – postój, droga bez wyjścia, droga do nikąd – celowość, droga główna – droga podporządkowana, droga krzyżowa – idylla, Droga Mleczna – kula ziemska, droga postępowania – koncept, drogą naturalną – nienaturalnie* [Dąbrówka 2001, 97]. W języku ukraińskim antonimem wyrazu *дорога* jest *бездоріжжя* (pol. *bezdrowe, bezdroża*).

Antonimy nazywają „coś przeciwnego”, ale są też sobie bardzo bliskie znaczeniowo – odnoszą się do tego samego elementu rzeczywistości opisywanej słowami [Dąbrowka 2001, 7]. Synonimy i antonimy nie informują o tym, co znaczą słowa języka polskiego, ale o tym, jakie są relacje między znaczeniami słów: co mają ze sobą wspólnego i czym się różnią.

Ważnym składnikiem językowego obrazu świata są konotacje semantyczne. Są to:

cechy (oceny, emocje) kojarzone przez ogół użytkowników języka (lub przez niektóre środowiska, a nawet jednostki) z desygnatami nazw, utrwalone w pewnych faktach językowych (metaforach, derywatach, frazeologizmach) [Grzegorzczkowska 2004, 44].

Analiza frazeologizmów opartych na różnych znaczeniach leksemu *droga*, a także cech, wynikających z łączliwości leksykalnej i frazeologicznej tego wyrazu, pozwala zrekonstruować wyobrażenia związane z pojęciem «drogi». Integralny sem *drogi* – ‘wydzielony pas terenu przystosowany do komunikacji’ – rzadko jest składnikiem semantycznym frazeologizmów. Można znaleźć kilka tego typu przykładów, takich jak frazeologizm *droga wolna*⁵ – używana w komunikacji formuła oznaczająca, że można przejechać, przejść, czy odnotowane w *Słowniku peryfraz, czyli wyrazów omownych* wyrażenie *droga żelazna* – ‘kolej lub linia kolejowa’ – oznaczone jako przestarzałe [Bańko 2009, 50]:

Po przyjeździe na podrzędną stację drogi żelaznej dwaj przyjaciele zastali oczekującą na nich czwórkę koni zaprzężoną do małego a wysokiego pojazdu na dwie osoby (...) [Stefan Żeromski, *Przedwiośnie*].

W języku ukraińskim potoczne *залізна дорога* ma również synonim *залізниця* – ‘droga z linią kolejową przeznaczona do przesuwania się pociągów’: *І залізницю через тайгу прокладуть...* [Словник української мови online]. Częściowo pierwsze znaczenie wyrazu *droga* w języku ukraińskim zawiera frazeologizm *обминати (обходити) десятою дорогою* – ‘nie spotykać się z kimś’.

Wyraz *droga* nie jest wyłącznie nazwą wyróżnionego fragmentu świata, ale także przedmiotu ukształtowanego wyobrazeniowo i symbolicznie, z którym wiąże się cała sfera emocjonalna. Językowy obraz drogi nie odzwierciedla całkowicie rzeczywistości. Słowa nie pokazują rzeczy dosłownie, lecz jedynie mentalnie. Wyraz *droga* może odnosić się do przestrzeni, ale także w niektórych wypadkach może być miarą czasu.

W kształtowaniu metafory *życie to droga* istotną funkcję pełni pojęcie czasu. Czas, obok przestrzeni, jest podstawową cechą charakteryzującą konkretną, ziemską rzeczywistość. Od tych dwóch czynników zależne jest życie każdego organizmu. Poświadczą to m.in. teoria względności,

⁵ Tu i dalej frazeologizmy polskie podaję za: S. Skorupka, 1999, *Słownik frazeologiczny języka polskiego*, t. 1–2, Warszawa.

traktująca o tym, że wszystkie zjawiska fizyczne zachodzą w tzw. czaso-przestrzeni, czyli właśnie w przestrzeni i czasie [Wilczewska 2008, 223]. Anna Pajdzińska podkreśla, że:

wśród tego, co utrwalone społecznie, istotne miejsce zajmują jednostki frazeologiczne (...), że frazeologizmy nazywają przede wszystkim te fragmenty rzeczywistości, które są związane z człowiekiem [Pajdzińska 2004, 83].

Droga, ukr. *дорога* (także *стежка*, *стежина*, *путь*, *шлях*) – to bardzo ważne komponenty frazeotwórcze w płaszczyźnie „człowiek – przestrzeń – czas – działanie”, które łączą obraz człowieka z dającymi się zauważyć i niedostrzegalnymi dziedzinami życia. W specyficznej frazie *droga życiowa*, ukr. *життєва дорога*,⁶ wyraz *droga* jest synonimem wyrażenia *odcinek czasu* – ‘ludzkie życie, los, bytowanie’, stąd pol. *utorowana droga*, ukr. *вторована (утерта, утонтана, бита) дорога, стежка; вторований (утертій, утонтаній, битій) шлях; проторована дорога* – ‘lekki, zwykły, sprawdzony tryb życia’; *na nowej drodze życia* – ‘w nowym okresie życia’ (zwykle o okresie po zawarciu małżeństwa), mówi się również *dziecko w drodze*, ukr. *дитина в дорозі*, kiedy rodzice oczekują urodzenia dziecka. Parafrazie ‘życie pełne trudów i cierpień, określenie życia pełnego trosk, udręczeń, problemów, trudności’ odpowiada frazeologizm *droga krzyżowa*, ukr. *хресна дорога*.

Trzeba powiedzieć, że w kulturach słowiańskich komponent semantyczny leksemu *droga* odnosi się również do przedśmiertnego odcinka życia i oznacza ‘koniec życia’, ‘zbliżenie ze śmiercią’: *pójść w drogę ku wieczności, zakończyć drogę* – ‘umrzeć’. W ukraińskiej kulturze słowo *дорога* jest również przywoływane często, kiedy mówi się o śmierci: ukr. [*бути*] *на Божій (останній) дорозі*,⁷ *збиратися в дорогу, уже на дорозі, іти в дорогу додому; пора збиратися в дорогу; уже в дорозі; в дорозі до Бога* – ‘czas przed śmiercią’ albo ‘czas śmierci’; *проводжати (провести) в останню дорогу* – ‘pożegnać na pogrzebie’, pol. *odprowadzić (kogoś) w ostatnią drogę*. Śmierć w ludowej kulturze słowiańskiej jest przedstawiana jako podróż do innego świata. W języku ukraińskim wyraz *droga* może być zastąpiony wyrazem *путь*: ten, kto umiera ‘*іде (відправляється) у далеку путь*’, pol. *wybiera się w daleką drogę*. Czasem komponent konceptualny *дорога* łączy się z przymiotnikami *божий, вічний, далекий, останній, задній*.

Postępowanie człowieka może być oceniane pozytywnie bądź negatywnie, czego ilustracją są związki frazeologiczne: *być na dobrej drodze*, ukr. *виходити на вірну дорогу* – ‘postępować właściwie, uczciwie’; *cho-*

⁶ Tu i dalej frazeologizmy ukraińskie podaje za: В. Винник (ред.) 2003, *Словник фразеологізмів української мови*, Київ; *Фразеологія сучасної української мови*, http://schoollib.com.ua/ukr_lang/1/54.html

⁷ W ukraińskiej tradycji narodowej wyrażenie *остання дорога* bywa czasem używane jako eufemizm wyrazu *смерть*.

dzić (iść) prostą drogą – ukr. *їти прямою дорогою (стежкою)* – ‘żyć uczciwie, być otwartym, szczerym, prostolinijnym’; *być na najlepszej drodze (do czegoś)* – ‘znajdować się blisko celu, konsekwentnie się rozwijać’; w języku ukraińskim *вибиватися (вибитися) на [широку] дорогу; виходити на вірну дорогу* – ‘wybrać prawidłowy kierunek, drogę w życiu, swoje miejsce w społeczeństwie’; *наставити (спрямувати) на [добру(вірну)] путь (шлях, стежку) кого* – ‘skierować kogoś na właściwy szlak’; *iść krętą drogą, chodzić krętymi drogami*, ukr. *ставати (ступати) / стати (ступити) на слизький шлях (слизьку дорогу); збиватися з дороги; збочувати з дороги (зі шляху); збитися з дороги на манівці; збиватися з пуми* – ‘postępować nieuczciwie, żyć niezgodnie z normami etycznymi’; *zejść, zboczyć z prostej drogi*, ukr. *зійти з рівної дороги* – ‘przestać żyć, postępować dobrze, uczciwie’; *sprowadzić kogoś na dobrą / złą drogę*, ukr. *збивати (збити) когось з дороги; збивати з пумтя* – ‘nakłonić kogoś (często własnym przykładem) do właściwego (niewłaściwego) postępowania’; *wchodzić komuś w drogę; stawać komuś na drodze*, ukr. *заступати (заступити) дорогу [у життя]* – ‘mieszać się w czyjeś sprawy, przeszkadzać komuś w realizacji jakiegoś celu’ czy odwrotnie – *zejść komuś z drogi*, ukr. *зійти з дороги* – ‘wycofać się z czegoś, aby nie przeszkadzać’; *(nie) wchodzić sobie w drogę* – ‘(nie) przeszkadzać sobie nawzajem, (nie) utrudniać działania; *nie tędy droga* – ‘niewłaściwy sposób postępowania’; *дорога (стежка) терном (ожуною, кропивою itd.)*; *шлях заріс терном, тернами* – ‘coś zapomnieć na zawsze’.

Drogę osiągnięcia celów oraz poszukiwanie sposobu rozwiązania problemu ilustrują frazeologizmy: *otwierać albo torować drogę do czegoś*, ukr. *пробивати (пробити) собі дорогу* – ‘ułatwiać sobie dostęp do czegoś, realizację czegoś; umożliwić coś, pomagać w osiągnięciu czegoś’; *być na drodze do czegoś* – ‘mieć możliwość osiągnięcia czegoś; dobrze rozpocząć’; *ustępować, usuwać się, schodzić komuś z drogi* – ‘nie przeszkadzać, ułatwiać komuś sytuację, osiągnięcie celu przez usunięcie się’; *zatrzymać się, wstrzymać się w pół drogi*, ukr. *затриматися на півдорозі* – ‘nie zrealizować zamiaru, nie wykonać czegoś’; *szukać drogi, znaleźć drogę do kogoś*, ukr. *знайти дорогу до когось* – ‘szukać sposobu, znaleźć sposób dotarcia, dostępu do kogoś, porozumienia się z kimś’; ‘możliwość osiągnięcia czegoś, dostania się do czegoś’ ilustruje frazeologizm *otwierać albo torować drogę do czegoś*, ukr. *відкривається (відкрився, відкривати) шлях (дорогу)* – ‘ułatwiać dostęp do czegoś, realizację czegoś; umożliwić coś, pomagać w osiągnięciu czegoś’; *droga polubowna* – ‘załatwienie sprawy spornej w sposób kompromisowy, przez porozumienie się stron’; *droga prawna* – ‘ustalony przez prawo sposób prowadzenia spraw sądowych lub urzędowych’; *droga sądowa* – ‘działanie sądów, od niższych do wyższych instancji, zależnie od sprawy i atrybucji sądów’.

Jeżeli ktoś przestaje utrzymywać z kimś kontakt, mieć jednakowe poglądy lub wspólne interesy, to mówimy, że *(czyjeś) drogi się rozchodzą*,

ukr. *дороги розходяться / розійшлися*. Jeżeli ktoś nie postępuje jak inni, kieruje się własnymi zasadami, to mówimy, że on *chodzi własnymi drogami*, czyli jest indywidualistą. Z kolei ktoś, kto szuka łatwiejszego, prostszego sposobu osiągnięcia jakiegoś celu, zdobycia czegoś, ten chodzi *drogą na skróty*. Droga bez powrotu oznacza ‘decyzje, których nie można już cofnąć, zmienić’; ‘dużą odległość’ oddaje frazeologizm *szmat, kawał, świat drogi*. Ponadto w języku polskim ‘zmierzać dłuższą drogą do celu podróży’ to inaczej *nadrabiać drogi, nakładać drogi*, natomiast ‘zabranie komuś czegoś gwałtem, bezprawnie’ można nazwać *rozbojem na równej drodze*, ukr. *шлях найменшого опору*, pol. *linia najmniejszego oporu* – ‘wybierać lekki sposób osiągnięcia czegoś lub omijanie przeszkód’.

Okrzyk *droga wolna!* wyraża ‘obojętność w stosunku do powziętej przez kogoś decyzji (np. decyzji odejścia, odjazdu)’, *Droga Mleczna*, ukr. *Молочний шлях* – to ‘postrzępiona smuga mglistego światła na niebie, utworzona z miliardów gwiazd galaktyki, do której należą też nasz Układ Słoneczny’.

Nie znaleźliśmy jednak w języku polskim odpowiedników ukraińskich frazeologizmów *забувати (забути) дорогу (стежку) куди* – ‘rzadko kogoś odwiedzać’; *не заростають / не заростуть стежки* – ‘nie zapominać kogoś, odwiedzać kogoś często’; *зав’язати дорогу кому* – ‘stawać na drodze, przeszkadzać ruchowi’; *стати / стояти поперек дороги* – ‘przeszkadzać’; *стовповий (верстовий) шлях, стовпова (верстова) дорога* – ‘główny kierunek ruchu albo w rozwoju czegoś’; *шлях заказаний* – ‘ktoś pozbawiony możliwości, dostępu do czegoś’; *туди й дорога*, pejoratywne *скатертю дорога*⁸ – ‘podkreśla się zgodę z tym, że ktoś zasługuje na taki los i nie należy go żałować’; *обминати (обходити) десятою дорогою* – ‘nie spotykać się z kimś, mijać go’; *з широкої дороги (бандит, розбійник)* – ‘zacięty bandyta’; *дороги не доторкатися (не доторкуватися)* – ‘biec bardzo szybko’; *як той горох при дорозі [хто не йде, той скубне]* – ‘ciężki los, ciężkie życie’; *при битті дорозі* – ‘w miejscu skupienia ludzi, dużego ruchu’. Stąd przysłowie *Коли на те піде, то й серед битого шляху поламаєшся*. Nie ma odpowiedników w języku ukraińskim do takich polskich frazeologizmów: *droga cnoty* – ‘postępowanie zgodne z zasadami etycznymi’, *nie ma złej drogi zemście na wrogi*.

W ukraińskiej ludowej tradycji droga jest niejako zewnętrznym *locus* w przeciwstawieniu do czegoś wewnętrznego (domu, podwórka), czyli granicą między „swoim” a „obcym”. Antonimiczne frazemy *на дорозі не валяється* ‘o czymś cennym’ oraz *хоч на дорогу викинь* ‘o czymś niepotrzebnym’ wiążą się z tym, że to właśnie na drodze, poza granice własnego domu, wyrzucano niepotrzebne rzeczy.

⁸ Semantyka wyjściowa tego frazeologizmu była pozytywna: jako życzenie prostej szczęśliwej drogi. Antonimiczne znaczenie pojawiło się później. Zob. *Фразеологія сучасної української мови*, http://schoollib.com.ua/ukr_lang/1/54.html

Wyrażenia z wyrazem *дорога* wykorzystuje się na oznaczanie wszystkich faz oraz działań, początku albo poszukiwania drogi, przygotowywania się w drogę: ukr. *збиратися (лагодитися) в дорогу, готуватися в дорогу, виружджати в дорогу, виглядати [з дороги], смитати, показувати, розпитувати, шукати, вказати дороги, знати, забути дорогу* тощо [Фразеологія сучасної української мови]; pol. *zbierać się w drogę, pytać o drogę, pokazywać drogę, szukać drogi, zapomnieć drogę*.

System wartości wspólnoty językowej znajduje odzwierciedlenie w językowych formułach grzecznościowych. Leksem *droga* pojawia się w dwóch: *szczęśliwej drogi / podróży!* i *szerokiej drogi!* [Lewicki 1998, 281]; ukr. *щасливої дороги*.

Przysłowia, sentencje, aforyzmy zawsze były bardzo ważną częścią językowego obrazu świata. Zdroworozsądkowe postrzeganie świata skutkuje z jednej strony racjonalnością w logicznym porządkowaniu życia, z drugiej zaś naiwną jego interpretacją [Skorupska-Raczyńska 2013, 62]. Analiza konceptu drogi pozwala dostrzec jego przejście z dziedziny natury do sfery mentalnej. Porównując przysłowia w obydwu językach słowiańskich, można zauważyć, co oznacza pojęcie «drogi» dla Polaków i dla Ukraińców, czym jest ono w różnych sytuacjach ich codziennego życia. Zarówno frazeologizmy, jak i przysłowia⁹ [Kłosińska 2004], sentencje i wyrażenia prezentują główne dla obu kultur wyobrażenie mentalne 'życie to droga', 'prosta droga' i 'droga na skróty', 'cele podróży', 'nieprzewidywalność wydarzeń podczas podróży'. Ludzie zawsze wierzyli, że „w drodze” pomaga Bóg, w zbiorowej wyobraźni utrwalił się obraz trudu i niebezpieczeństw towarzyszących drodze (życiu), co podkreślają paremie: *Życie jest droga, nigdy nie wiadomo, kiedy zmieni kierunek; Kto drogi prostuje, ten w domu nie nocuje / Хто навпростець ходить – той дома не ночує; Choć droga niedaleka, nie dojdiesz, jeśli do celu nie zierzasz; Dobrymi chęciami droga do piekła jest wybrukowana / Благими намірами дорога до пекла вимощена; Ubogiemu zawsze wiatr w oczy, a droga pod górkę; Gdzie przykra droga, zdaj się na Boga; Bez Boga i z górki przykra droga; Chleb w drodze nie ciąży; Ładny kwiatek krótko przy drodze stoi; Stary i mały jedną drogą chodzą; na miejsce kobiety w dawnym domu i jej obowiązki wskazuje przysłowie *Babska droga od pieca do proga*.*

W języku polskim utrwaliły się autorskie wyrażenia i sentencje, w których droga jest centralnym obrazem, z których można było czerpać mądrość, radę, sposób rozwiązywania problemów czy postępowania. Dobrze obrazują to przykłady: *Kto nie trzyma się drogi pośredniej, ten nigdy nie idzie bezpieczną ścieżką*¹⁰ [Seneka Młodszy]; *Droga do prawdy wy-*

⁹ To przysłowie i następne pochodzą ze zbiorów przysłów *Przysłowia polskie*, <http://przyslowia-polskie.pl/slowo/droga>; też [Kłosińska 2004].

¹⁰ Wyrażenia i sentencje są cytowane za: *Przysłowia i cytaty na każdą okazję, złote myśli, sentencje i wyrażenia*, <https://cytaty24.pl/cytaty/Droga/Aforyzmy,Sentencje/k/19?pagec=1>

brukowana jest paradoksami [Oskar Wilde]; *Którą drogą człowiek chce pójść, tą należy go prowadzić* [Talmud]; *Droga w górę jest drogą w dół* [Heraklit z Efezu]; *Dla cnoty żadna droga nie jest bezdrożem* [Owidiusz]; *Droga do bogactwa prowadzi przez pracę i oszczędność* [Benjamin Franklin]; *Długa jest droga wiodąca od rozumu do serca* [Gottfried Wilhelm Leibniz]; *W każdym małżeństwie to nie droga jest trudna, lecz trudności są drogą* [Soren Kierkegaard]; *Nie pytaj Boga o drogę do nieba, bo wskaże ci najtrudniejszą* [Stanisław Jerzy Lec]; *Człowiek wolny idzie do nieba taką drogą, jaka mu się podoba* [Wolter]; *Idź swoją drogą, a ludzie niech mówią, co chcą* [Dante Alighieri].

Każdy może zinterpretować wymienione przysłowia według własnego uznania, co oznacza, że peryferyjne komponenty semantyczne mogą się zmieniać.

W języku ukraińskim w paremiach¹¹ [Плав'юк 1998] odnoszących się do tematu towarzyszenia komuś w drodze odnajdujemy opozycje *добрий (товариш, спієрозмовник, сунутник) – поганій: Тоді дорога спішна, коли розмова потишна; Краще погана дорога, ніж поганій сунутник; В дорозі і батько брат; Товариш мовний в дорозі стоїть за віз смарований; Одинокому дорога дуже довга*; podkreśla się, że do drogi trzeba być przygotowanym: *Хліб у дорозі не затяжить; Коли хліб на возі, то нема біди в дорозі; Погана мотузка і та в дорозі знадобиться; В дорозі і голка важить*; w podróży koniecznie trzeba znać trasę, żeby nie zbłądzić: *Коли не знаєш дороги, не виїжджай з дому; Не збочуй з дороги, бо відпокутують ноги; Хто дороги не питає, той ногами набиває; Не бійся дороги, аби коні були здорові; Велика дорога починається з першого кроку*. Utrwaliło się już stereotypowe wyobrażenie starej i nowej drogi (*стара і нова дорога*) czy prostej – krzywej drogi (*проста – крива дорога*): *Старою дорогою легко ходити; Новою дорогою іди, але і стару не забувай; Проста дорога найліпша; Простою дорогою найборше зайдеш; Для простої дороги кривого гостинця не минай*. Z drogą w obu kulturach kojarzą się dobre i złe omeny [Жайворонок 2018, 209]: czarny kot przebiegł drogę – niepowodzenie (zarówno w języku polskim, jak i ukraińskim); ktoś przez przypadek przeszedł drogę z pełnymi wiadrami – powodzenie, a z pustymi – niepowodzenie; kiedy ktoś wyrusza w drogę, to przed wyjściem z domu musi na chwilę usiąść. *Droga гладка* symbolizuje lekkość, drogę bez przeszkód: *І на гладкій дорозі мене лихо спіткало; І на гладкій дорозі чоловік не раз ногу зломить*; W drogę zgodnie z tradycją ukraińską zawsze wyprowadzała żona albo dziewczyna, stąd przysłowie *В дорозі пам'ятай о небозі*

¹¹ To przysłowie i następne pochodzą ze zbiorów przysłów: *Українські прислів'я, приказки, фразеологізми*, <http://igral.com/ua/pryslivya-pro/pryslivya-pro-dorohu.htm>; *Приказки і прислів'я*, <http://teka.ks.ua/post/narodni-prysliv-ia-ta-pryказky-pro-dorohu/>; В. Плав'юк, 1998, *Приповідки або українсько-народня філософія*, Едмонтон, Канада.

albo *Ой ти козаче, ти, хрещатий барвіночку, хто ж тобі постеле у дорозі та постілочку*. Fatalne w kulturze ludowej jest pol. *skrzyżowanie dróg*, ukr. *перехрестя* albo pol. *rozdroże*, ukr. *роздоріжжя*.

Podobnie jak w języku polskim, ukraińskie paremie reprezentują ‘nieprzewidywalność wydarzeń podczas podróży’: *В дорозі всього трапляється; Хто часто в дорозі, був під возом і на возі; Коли на те піде, то й серед битого шляху поламаєшся; Дома рука й нога спить, а в дорозі й голова не дримає; Коли стелиться доріжка, козакові не до ліжка; Дорога і вночі не спить*. O drodze myśli się dużo i dużo się mówi – *Dорога на кінці язика; Домашня думка в дорогу не годиться*, czasem o drodze trzeba zapytać – ukr. *Язык до Києва доведе* i pol. *Język i do Rzymu doprowadzi*.

Definicyjne cechy *drogi* (zarówno w języku polskim, jak i ukraińskim) jako nazwy określonego fragmentu rzeczywistości znajdujemy w połączeniu z innymi słowami, np. z przymiotnikami: *droga leśna, polna, wiejska; droga asfaltowa, brukowana, kamienista; dobra, zła droga; droga szeroka, wąska, mało uczęszczana, błotnista, wyboista; droga kręta, prosta, równa; droga główna, obwodowa, wylotowa, publiczna* [Dubisz (red.) 2003, 700]; ukr. *дорога довга, коротка, вузька, широка, пряма, рівна, крива, далека, безлюдна, протоптана, бита, знана, певна, нова, незвідана, життєва* [Москальчук 2015: 5]. Konotacyjne cechy odnajdujemy w kontekście: *Droga ciężka, koło południa upał; Droga prześliczna. Wysokie topole po bokach, smukłe, kolumnowe*¹² *Droga wydaje się prosta, widać ją jak na dłoni; З цієї миті дорога стала важча і небезпечніша. Підйом дедалі крутішав, першви ставали загрозово глибокими, а стежини дедалі вужчими*¹³ *Був серед них запорожець один. Повів їх на Січ. Довгою і незвичайно важкою була та дорога; Дорога пряма і одноманітна*.

Natomiast w połączeniach z czasownikami wyraz *droga* tworzy metafory: *droga wije się, zakręca, rozwidła się*. Zarówno w języku polskim, jak i ukraińskim *droga* ulega personifikacji, mówi się, że *droga idzie, pnie się pod górę, stromo w górę, biegnie, wchodzi, wychodzi, prowadzi, wiedzie*. Takie połączenia czasownikowe są liczne w obu językach: *Dalej droga biegnie do Ornety. Tam, gdzie zaczynała się przesieka i droga wchodziła w las, brzegi strumyka spinał mostek z grubych bali; Dokąd ta droga prowadzi? Bita droga wila się między rzadkim lasem, koślawe brzoźki rosły obok kęp rozczapierzonych sosen; Znowu jechaliśmy lasem, potem droga skręciła i weszła nagle w smugę nieruchomego, zimnego światła; Droga ostro zawinęła w prawo; Droga wychodzi z lasu; Za Pogorzela droga początkowo opadała, a później wznosi się na wysokość 250 m n.p.m.*

¹² Ten i następne przykłady cytowane za: Narodowy Korpus Języka Polskiego, <http://www.nkjp.uni.lodz.pl/>

¹³ Ten i następne przykłady cytowane za: Корпус української мови, <http://korpus.org.ua/>

W języku ukraińskim czasowniki dają bardziej urozmaicone połączenia z wyrazem *droga*: **Дорога метнулася** від річки, **аби згодом знову повернутися до неї, здійняла куряву**; **Дорога звузилась і занурилась** у маленький гай; **Дорога пролягала** через рисові і джутові поля; **Поки дорога йтиме** через наші землі, **тобі нема чого боятися**; **Раптом на цю пустелю полив дощ, і дорога стелилася** перед нами **мокра і зовсім безлюдна**; **Я бачив засніжене поле, деś під тим снігом загубилася дорога**; **Ще за якусь чверть години дорога загубилася** вже в лісі; **З горба дорога в'ється** серпентиною вниз; **Дорога то підіймалася, то опускалася**; **Важка дорога зблизила їх, здружила**. W tekstach poetyckich *droga* krzyczy, zbliża, martwi się, zamiera, **тати**: **Тільки замирає, журитьсЯ дорога** / **Може ти не прийдеши, гарна й кароока**; **Тільки манить** ввечері **дорога** / **У казково загадковий світ**; **Все було, дорога закричала**, / **Блиснули байдужі ліхтарі, / Ти пішла від мене до причалу / І згоріла в полум'ї зорі; Нелегка тобі лягла дорога** / **В світ широкій, з отчого порога**; **Дорога була покраяна** колесами **возів**.

Istotną rolę w tworzeniu obrazu metaforycznego odgrywają porównania: **Через село гадюкою петляла дорога**, **вона вела кудись далеко-далеко на схід**; **Дорога звивалася змією** поміж будинками; **Дорога білою стрілою гнула** від небокраю до небокраю; **Дорога вигиналася, наче велетенський лук**; **Переді мною дорога простяглася полотном**. Porównywanie drogi z węzłem (ukr. *змія, гадюка*) pomaga wyobrazić sobie kształt drogi, ilustruje fakt, że to jest droga z zakrętami; *droga jak strzała* jest długa i prosta, *jak лук* ma kształt wygięty, może być *równa jak płótno*. Konotacyjne cechy podkreślają czasowniki: *петляла, звивалася, вигиналася, простяглася*. Tutaj również mogą występować asocjacje: czasownik *torować*, ukr. *торувати* łączy się wyłącznie ze słowami *droga / дорога (путь)*, podobnie czasownikowe połączenie *дорога звивалася як* wywołuje skojarzenie jedynie z wyrazami *змія, гадюка* 'wąż, gad'. Mamy tutaj do czynienia z podwójnym podkreśleniem cech 'droga z zakrętami', 'prosta droga', 'wygięta droga' – wyrażone rzeczownikami i czasownikami.

Droga jest konceptualizowana jako nieoczekiwane przeszkody, trudności, ujemny fizyczny wpływ na człowieka, np. w języku polskim: *Od-poczywam po drodze i myślę o was*; *Uwięzła gdzieś w drodze na małej stacji*; *Deszcz splukał nas w tej drodze niezłe*; *Była uciążliwa droga*; w języku ukraińskim: *Злива зішла на дрібний дощик, дорога – на суцільне жовте місиво*; *Дорога туди ой яка важка* *взимку*.

W obu językach obserwujemy sporo użyc potocznych: *droga tam i z powrotem / дорога туди і назад*; *w pół drogi do Zakopanego / на нісдорозі до...*; *godzina w tę i w tę stronę / година туди і назад*.

Językowy obraz życiowej drogi przedstawia się jako szereg różnych odcinków życia zorganizowanych kontrastowo (podniesienie i upadek, radość i smutek, sukcesy i porażki, początek i koniec), które realizują się przez określenia **droga trudna**, ukr. *складна, важка, непроста*,

устелена тернами, правдива: Wtedy niewiele o sobie wiedziałem, choć przeczuwałam, że czeka mnie **droga, trudna**, ale jedyna, przeznaczona właśnie dla mnie; ...Zyskasz zewnętrzne porozumienie i spokój, gdyż najpewniej zorientujesz się, która **droga życiowa** jest dla ciebie **właściwa, łatwiejsza**, z którą sobie poradzisz; Dalsza **droga życia** rysowała mi się już wyraźnie, **prosta, niełatwa**, ale bez zasadzek; ukr. Чомусь **дорога Любові** в усіх світах завжди **устелена гострими тернами** випробувань, розчарувань, зрад і зваб; **Загине** рідня – **обірветься** і наша **дорога**; Але **духовна дорога** була **правдива**.

W obu badanych językach obraz drogi wyobrażany jest także jako kierunek zmierzania do celu, do poszukiwania realizacji celu, dążenie do czego: **Droga do tego celu** prowadzi tylko w jednym kierunku – w kierunku zmiany samego siebie; **Wiele** było **dróg** danych człowiekowi, by szedł, i **wiele manowców**. Weronika wiedziała, że jedna tylko **droga prowadzi do celu...**; Nauczyłem się tak wiele, że aż trudno mi opowiedzieć. **Droga** mojej **nauki** była wyboista; Jest to jeszcze jedno otwarte okno lub **droga w kierunku** jakiejś **rzeczywistości**, która istnieje i którą w ten sposób można sobie i innym przybliżyć. Powinniśmy z tej możliwości skorzystać; Moja **droga do wiary** była zupełnie inna. Spotykałem się z wiarą ludzi najprostszych, z religią wspólnot. Drogę do transcendencji widziałem jako drogę do wspólnoty. Analogicznie w języku ukraińskim: Переді мною ніби намічалася **дорога в літературу**. Але ж – у чужу. Та й стежечка була вузьенька; Була ще одна евентуальна **дорога: вступити до академії мистецтв** і затриматись на малярському шляху. Але ж була й малісінька щілина до світської високої школи; **Дорога до справжнього мистецтва** лежить через довгі роки наполегливої праці; **Важка і крута** їхня до порятунку **дорога**; Але що ж ви зможете мені допомогти, коли **до здійснення моїх мрій дорога** **закрита**.

Czasem, aby zrozumieć koncept, przywołujemy szerszy kontekst, np. Cóż więcej potrzeba człowiekowi, któremu pozostawała w życiu do odbycia tylko **jedna droga – ze szkoły na arenę, a stamtąd przeważnie w śmierć**. Wolność gladiator zdobywa rzadko, nim wysłużył wyzwolenie, zdobywał wolność wieczystą – na cmentarzu gladiatorów.

Droga to pojęcie odnoszące się również do czasu: **Дорога** тільки в один кінець займе зо два місяці; **Дорога** до дачного містечка не забрала багато часу; **Дорога** do pracy zajmowała mi piętnaście minut.

Przedstawiony szkic stanowi tylko próbę rekonstrukcji językowego obrazu drogi w języku polskim i ukraińskim. Znaczenia *drogi* w obu językach w definicjach słownikowych pokrywają się w całości. Jednak w języku polskim na pierwszy plan wysuwa się znaczenie 'pas ziemi łączący

poszczególne miejscowości’, w języku ukraińskim – ‘pas ziemi, po którym jeździ się i chodzi’, czyli przeznaczenie drogi, jej funkcja. Analiza materiału językowego (związków frazeologicznych, przysłów i sentencji) pokazała bogactwo treści, jakie niesie ze sobą leksem *droga* w języku polskim i ukraińskim. Spośród przeanalizowanych ok. 50 polskich i 50 ukraińskich połączeń frazeologicznych większość ma swoje polskie i ukraińskie odpowiedniki: pol. *droga krzyżowa* – ukr. *хресна дорога*; pol. *być na dobrej drodze* – ukr. *виходити на вірну дорогу*; pol. *zejść, zboczyć z prostej drogi* – ukr. *зійти з рівної дороги*. W szczególnych wypadkach różnice są nieznaczące: pol. *iść krętą drogą, chodzić krętymi drogami* odpowiadają ukr. *ставати (ступати) / стати (ступити) на слизький шлях (слизьку дорогу)*; *збиватися з дороги; збочувати з дороги (зі шляху)*; *збитися з дороги на манівці; збиватися з путі* czy też pol. *rójść w drogę wieczności, zakończyć drogę* – ukr. *[бути] на Божій (останній) дорозі, збиратися в дорогу, уже на дорозі, іти в дорогу додому; пора збиратися в дорогу; уже в дорозі; в дорозі до Бога*. W obu językach w połączeniach frazeologicznych można odnaleźć komponenty semantyczne: ‘droga życiowa’ – od początku i do końca życia, ‘postępowanie człowieka’ (z oceną pozytywną lub negatywną), ‘osiągnięcie celu’, ‘poszukiwanie sposobu rozwiązania problemu’. Nieliczne frazeologizmy nie mają odpowiedników w języku polskim, np. *стовповий (верстовий) шлях, стовпова (верстова) дорога* – ‘główny kierunek ruchu albo w rozwoju czegoś’; *шлях заказаний* – ‘ktoś pozbawiony możliwości, dostępu do czegoś’; *туди ї дорога / скатертю дорога*, albo odwrotnie, polskie frazeologizmy nie mają odpowiedników ukraińskich, np. *droga cnoty, nie ma złej drogi zemście na wrogi*. Wspólne doświadczenia człowieka, wspólne schematy wyobrażeniowe związane z drogą, podróżą, poruszaniem się w przestrzeni, celem podróży, nieprzewidywalnością wydarzeń podczas podróży odnajdujemy również w przysłowiach i sentencjach (poddano analizie 35 ukraińskich i 30 polskich przysłów i sentencji).

Można wywnioskować, że zarówno w kulturze polskiej, jak i w ukraińskiej ukształtował się podobny językowy obraz drogi. Cechy definicyjne i konotacyjne mają wspólne sposoby ich wyrażania, widoczne są jedynie różnice w częstości użycia leksemu *droga* w konkretnych kontekstach (poddano analizie około 500 użyc, przywołano około 100 polskich i ukraińskich). W tym zakresie można prowadzić badania porównawcze tekstów poetyckich, artystycznych, politycznych i innych.

Bibliografia

- M. Bańko, 2009, *Słownik peryfraz, czyli wyrazów otownych*, Warszawa.
A. Bańkowski, 2000, *Etymologiczny słownik języka polskiego*, t. 1–2, Warszawa.
J. Bartmiński, 2012, *Językowe podstawy obrazu świata*, Lublin.

- T. Budrewicz, 2002, *Językowy obraz drogi w poezji Konopnickiej*, <https://rep.up.krakow.pl/xmlui/bitstream/handle/11716/1736/16-Językowy-obraz-drogi-Budrewicz.pdf?sequence=1&isAllowed=y> [dostęp: 25.02.2021].
- A. Dąbrówka, E. Geller, 2001, *Słownik antonimów*, Warszawa.
- S. Dubisz (red. nauk.), 2003, *Uniwersalny słownik języka polskiego*, t. I–IV, Warszawa.
- D. Filar, P. Łozowski, 2018, *Gramatykalizacja i leksykalizacja pojęć a językowy obraz świata. Szkic o ekwiwalencji kognitywnej*, „Etnolingwistyka. Problemy Języka i Kultury” nr 30, file:///C:/Users/Polonistyka%20PNU/Downloads/Gramatykalizacja_i_leksykalizacja_pojec_a_jezykowy.pdf [dostęp: 25.03.2021].
- R. Grzegorzczkova, 2004, *Pojęcie językowego obrazu świata* [w:] J. Bartmiński (red.), *Językowy obraz świata*, Lublin, s. 39–46.
- K. Kłosińska, 2004, *Słownik przysłów, czyli przysłownik*, Warszawa.
- W. Kopaliński, 2003, *Słownik mitów i tradycji kultury*, Warszawa.
- I. Kurcz, A. Lewicki, J. Sambor i in., 1990, *Słownik frekwencyjny polszczyzny współczesnej*, Kraków.
- A. Latusek, P. Pilarski, 2012, *Wielki słownik wyrazów bliskoznacznych*, red. M. Tomczyk, Kraków.
- A. Lewicki, 1998, *Próba profilowania pojęcia DROGA na podstawie idiomatyzmów języka polskiego* [w:] J. Bartmiński, R. Tokarski (red.), *Profilowanie w języku i tekście*, Lublin, http://www.isybislaw.ispan.waw.pl/ShowDocument.do?documentId=98430&webelId=webepartners&utm_source=webepartners&utm_medium=other&utm_campaign=webepartners [dostęp: 25.02.2021].
- D. Ludwiczak, A. Piskadłowa, E. Tarka-Huczek, 2004, *Słownik wyrazów bliskoznacznych*, Warszawa.
- J. Maćkiewicz, 2004, *Wyspa – językowy obraz wycinka rzeczywistości* [w:] J. Bartmiński (red.), *Językowy obraz świata*, Lublin, s. 193–206.
- Narodowy Korpus Języka Polskiego, <http://www.nkjp.uni.lodz.pl/> [dostęp: 13.03.2021].
- A. Pajdzińska, 2018, *Kategorie gramatyczne a językowy obraz świata*, „Etnolingwistyka. Problemy Języka i Kultury” nr 30, s. 41–53.
- Przysłowia i cytaty na każdą okazję, złote myśli, sentencje i wyrażenia*, <https://cytaty24.pl/cytaty/Droga/Aforyzmy,Sentencje/k/19?pagec=1> [dostęp: 12.03.2021].
- S. Skorupka, 1999, *Słownik frazeologiczny języka polskiego*, t. 1–2, Warszawa.
- E. Skorupska-Raczyńska, 2013, *Kreacja ojca w powieściach nadniemeńskich Elizy Orzeszkowej (studium językowo-stylistyczne)*, Gorzów Wielkopolski.
- K. Smyk, 2014, *Nazwy drogi we współczesnej polszczyźnie. Analiza leksykalno-semantyczna*, <http://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.ojs-issn-2083-1765-year-2014-issue-9-article-5138> [dostęp: 26.02.2021].
- Słownik etymologiczny języka polskiego*, <https://sciaga.pl/slowniki-tematyczne/5392/droga/> [dostęp: 09.03.2021].
- K. Terminińska, J. Szarlej, 2015, *Powinowactwa obrazów drogi w hebrajszczyźnie biblijnej i współczesnym języku polskim*, https://www.researchgate.net/publication/339500004_Powinowactwa_obrazow_DROGI_w_hebrajszczyzynie_biblijnej_i_wspolczesnym_jezyku_polskim [dostęp: 02.03.2021].
- R. Tokarski, 1999, *Językowy obraz świata w metaforach potocznych* [w:] J. Bartmiński (red.), *Językowy obraz świata*, Lublin, s. 65–81.

- S. Urbańczyk, 1992, *Encyklopedia języka polskiego*, Wrocław–Warszawa–Kraków.
- M. Wilczewska, 2008, *Kognitywna metafora drogi w wybranych tekstach muzycznych zespołu „Armia”*, „Prace językoznawcze” z. X, https://bazhum.muzhp.pl/media/files/Prace_Językoznawcze/Prace_Językoznawcze-r2008-t10/Prace_Językoznawcze-r2008-t10-s219-232/Prace_Językoznawcze-r2008-t10-s219-232.pdf [dostęp: 10.03.2021].
- A. Бурячок, 1999, *Словник синонімів української мови*, Київ.
- В. Винник (ред.), 2003, *Словник фразеологізмів української мови*, Київ.
- І. Голубовська, 2004, *Етнічні особливості мовних картин світу*, Київ.
- В. Жайворонок, 2007, *Українська етнолінгвістика*, Київ.
- В. Жайворонок, 2018, *Антологія знаків української культури*, Київ.
- Корпус української мови, <http://korpus.org.ua/> [dostęp: 15.03.2021].
- Т. Мизин, 2020, *Лексеми road/дорога в англійській та українській мовних картинах світу*, „Науковий вісник Херсонського державного університету, серія: Германістика та міжкультурна комунікація”, випуск 1. <http://tsj.journal.kspu.edu/index.php/tsj/issue/view/19/32> [dostęp: 04.03.2021].
- A. Москальчук, 2015, *Концепт «дорога» у структурі художньої картини світу В. Шевчука: традиції та індивідуально-авторські складники*, „Синопсис: текст, контекст, медіа” nr 3(11), <https://synopsis.kubg.edu.ua/index.php/synopsis/article/view/162/153> [dostęp: 11.03.2021].
- В. Плав'юк, 1998, *Приповідки або українсько-народня філософія*, Едмонтон, Канада.
- Приказки і прислів'я*, <http://teka.ks.ua/post/narodni/prysliv-ia-ta-trykazky-pro-dorohu/> [dostęp: 02.03.2021].
- В.М. Русанівський (ред.), 2013, *Словник української мови*, т. 4, Київ.
- Словник української мови online*, т. 1–11, <https://sum20ua.com/?page=995&wordid=30301> [dostęp: 11.03.2021].
- Українські прислів'я, приказки, фразеологізми*, <http://igra1.com.ua/prysliviya-pro/prysliviya-pro-dorohu.htm> [dostęp: 12.03.2021].
- Фразеологія сучасної української мови*, <http://schoollib.com.ua/ukr-lang/1/54.html> [dostęp: 12.03.2021].
- М.Г. Шленьова, 2013, *Мовний образ дороги в поезії В. Голобородька*, <https://naub.oa.edu.ua/2013/movnyj-obraz-dorohy-v-poeziji-v-holoborodka/> [dostęp: 18.03.2021].

Jezykowy obraz drogi w jezyku polskim i ukraińskim

Streszczenie

W przedstawionym artykule poddano analizie jezykowy obraz drogi w jezyku polskim i ukraińskim w perspektywie porównawczej. Opisano znaczenia leksemu *droga* przedstawione w słownikach, synonimy, metafory i metonimie, przysłowia ilustrujące różne znaczenia *drogi*. W rekonstrukcji jezykowego obrazu drogi uwzględniono analizę łączliwości leksykalnej wyrazu *droga*, warstwę

konotacyjna, czyli zjawisko „rozszerzania się semantyki” na podstawie analizy korpusów tekstowych. Artykuł wpisuje się w nurt badań językoznawczych ukierunkowanych etnolingwistycznie, wykorzystując aparat badawczy strukturalizmu i kognitywizmu.

Słowa kluczowe: językowy obraz świata – droga – leksem – semantyka – kontekst.

The linguistic view of the road in Polish and Ukrainian

Summary

The presented paper analyses the linguistic view of the road in Polish and Ukrainian from a comparative perspective. It describes the meanings presented in dictionaries, synonyms, metaphors and metonyms, proverbs reflecting the concept of the road. The reconstruction of the linguistic view of the road includes the analysis of the lexical connectivity of the word *road*, the connotation layer and the phenomenon of “semantics expansion” based on an analysis of text corpora. The paper is part of the stream of ethnolinguistically oriented linguistic research, while using the research apparatus of structuralism and cognitivism.

Keywords: linguistic worldview – road – lexeme – semantics – context.

Adj. Monika Czarnecka